

διάσταση, στή διάσταση τῆς ἔννοιας. Ὅλα γίνονται ἐδῶ ἔννοια, ὅλα ἢ φιλοσοφία τὰ ἀνάγει στήν ἔννοια. Καί εἶναι ἡ φιλοσοφία κατὰ βάθος μία. Τὰ πολλὰ φιλοσοφικά συστήματα εἶναι δρόμοι διάφοροι πού ὀδηγοῦν στὸν ἕνα σκοπό. Δὲν μερίζεται ἡ φιλοσοφία, ἀλλ' ὡς ἑνιαία ἐνέργεια τείνει νὰ συλλάβῃ τὴν ὁλότητα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πνεύματος.

9. — Ἡ φιλοσοφία, ὁ μῦθος, ἡ ἐπιστήμη.

Ἐχει ὅμως ἡ φιλοσοφία πολλὰ κέντρα καὶ ἀπὸ κάθε τῆς κέντρο ἢ ὁλότητα τοῦ κόσμου φαίνεται διαφορετική. Δὲν ἰσοπεδώνει δηλαδή ἡ φιλοσοφία τὰ διάφορα μορφώματα τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τὰ ἐρμηνεύει ἀπὸ μέσα του τὸ καθένα, δουλεύει ὅμως πάντοτε μὲ τὴν ἔννοια. Ἔτσι ἡ γνωστικὴ ὁλότητα, δηλαδή ἡ ἐπιστήμη καὶ ὁ κόσμος εἶναι κάτι ἄλλο, διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ ὁλότητα, δηλαδή τὴν τέχνη καὶ τὸν κόσμο. Ἄλλο εἶναι ὁ κόσμος ὡς γνώση καὶ ἄλλο εἶναι ὡς ὁμορφιὰ καὶ ποίηση. Τὸ ἕνα πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου διαφορίζεται ἐδῶ καὶ μαζί του διαφορίζεται καὶ ὁ κόσμος. Τὰ προβλήματα αὐτὰ τοῦ πνεύματος, γνώση, πράξη, τέχνη, θρησκεία, ἡ φιλοσοφία τὰ δουλεύει καὶ χωριστὰ τὸ καθένα καὶ συναρτημένα, διαλεκτικὰ τὸ ἕνα μὲ τὸ ἄλλο. Ἡ ἴδια ὅμως ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ τάση τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν ὁλότητα, ὁ ἔρως πρὸς καθολικὴ ἐνατένιση τοῦ κόσμου.

Ἐν τούτοις ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἕνα κλειστὸ καὶ τετελεσμένο σύστημα, ἀλλὰ, ὅπως καὶ τὸ ὄνομά της δηλώνει, κινεῖται αἰώνια πρὸς τὸ ἰδανικὸ της, πού εἶναι ἡ ἑνιαία σύλληψη τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πνεύματος. Αὕτη ὅμως γίνεται μὲ τὴν ἔννοια, γιατί μόνον ἡ ἔννοια ἔχει τὴ γενικότητα, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα, ὅλες οἱ ἄλλες δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, βούληση, συναίσθημα καὶ φαντασία, εἶναι μερικώτερα. Ἡ τάση αὕτη πρὸς τὴν ὁλότητα δὲν εἶναι ἀφηρημένη, ἀλλὰ λαβαίνει τὸ συγκεκριμένο νόημά της ἀπὸ τὸ δούλεμα τῶν προβλημάτων, πού γίνεται μέσα στὰ διάφορα κέντρα τῆς φιλοσοφικῆς ἔννοιας, δηλαδή μέσα στήν ἐπιστήμη, τὴν πράξη, τὴν ποίηση καὶ τὴ θρησκεία. Οὔτε εἶναι ἡ τάση αὕτη πρὸς τὴν ὁλότητα ἄρρυθμη, δηλαδή ἀκυβέρνητη ἀπὸ νόμους καὶ τύπους, ἀλλὰ ρυθμίζεται ἀπὸ κριτήρια. Κι' αὐτὰ πηγάζουν μέσα

ἀπὸ τοὺς μεγάλους σκοποὺς τῆς ζωῆς, γνώση, πράξις, ποίηση καὶ θρησκεία. Δὲν εἰσβάλλει ἡ φιλοσοφία βίαια ἀπ' ἔξω μέσα σ' αὐτὰ μὲ τὴν ἔννοιάν της, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔννοιάν της τὴν σχηματίζει μέσα ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ καθενὸς κέντρου.

Γιὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἡ κάθε ἔννοια, ἡ ἔννοια τῆς γνώσης, ποὺ σχηματίζει ἡ φιλοσοφία, ἡ ἔννοια τῆς πράξης καὶ τῶν ἄλλων δημιουργημάτων τοῦ ἀνθρώπου, ἔννοια ποὺ γίνεται μέσα ἀπὸ τὴν οὐσία τοῦ καθενὸς ἔργου. Αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ κριτήρια δίνουν κῦρος καὶ ἐνότητα στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ κριτήρια αὐτά, ποὺ δὲν εἶναι αὐθαίρετοι σχηματισμοί, τὰ ὀνομάζουμε στὴ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη, κατηγορίες, καὶ ἐννοοῦμε μ' αὐτὲς θεμελιακοὺς τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ ἐνεργεῖν. Ἡ κατηγορία εἶναι ἡ οἰκοδομικὴ μορφή τοῦ πνεύματος. Ὑπάρχουν κατηγορίες λογικὲς, ἠθικὲς, αἰσθητικὲς, θρησκευτικὲς. Ἐπίσης θὰ μπορούσαμε νὰ τὶς ὀνομάσωμε ἰδέες, γιατί μ' αὐτὲς εἶναι ποὺ βλέπει τὸ πνεῦμα τὴν οὐσίαν του, καθὼς καὶ τὸ νόημα τῆς ζωῆς. Εἶναι δηλαδὴ οἱ ἰδέες τὰ μεγάλα ἰδώματα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ζωῆς.

Ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ ἀμφισβητοῦν ὄχι μόνον τὴ λογικὴ μορφή τῆς φιλοσοφίας, ἀλλὰ καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς της. Ἀφορμὴ σ' αὐτὸ δίνουν τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα μὲ τὴ διαφορετικὴ ἑρμηνεία ποὺ δίνει τὸ καθένα γιὰ τὸν κόσμον, γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γενικὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι γεγονός, ὅτι κανένα φιλοσοφικὸ σύστημα δὲν ἀπόχτησε γενικὴ καὶ σταθερὴ ἀναγνώριση. Ἀλλὰ οὔτε γιὰ τὶς πρῶτες ἀρχὲς καὶ ἰδέες τῆς φιλοσοφίας δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία τῶν φιλοσόφων. Ἐδῶ μάλιστα ἡ διαφωνία εἶναι μεγαλύτερη. Ἀγῶνες μεγάλοι καὶ διαφορὲς καὶ ἀντιθέσεις γνώμης ριζικὲς ὑπάρχουν βέβαια καὶ στὴν ἐπιστήμη, ἀκόμα καὶ στὴ λεγόμενὴ θετικὴ ἐπιστήμη. Καὶ εἶναι τοῦτο χαρακτηριστικὸ τοῦ πνεύματος γενικὰ νὰ ἔχη μέσα του τὴν ἀντίθεση, γιατί ἔτσι καὶ τὸ ἴδιο προάγεται καὶ τὰ προβλήματα του φανερόνται καθαρώτερα. Δίχως αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν ἀντίθεση, ἡ ὁποία εἶναι κατὰ βάθος ἡ δημιουργικὴ διαλεκτικὴ του, τὸ πνεῦμα γρήγορα θὰ ἐφθανε στὸ θάνατό του. Ὅλα τὰ μεγάλα κατορθώματα τοῦ πνεύματος, ἀκόμα καὶ τοῦ θετικοῦ, εἶναι προϊόντα καὶ μεγάλων, συγκλονιστικῶν ἀγώνων.

Ἄλλά, παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἐσωτερικὰ τοῦ πνεύματος, ὑπάρχει στὴ θετικὴ ἐπιστήμη ἢ ἐνότητα, ὑπάρχουν ὠρισμένες ἀρχές πού τις ἀναγνωρίζουν ὅλοι οἱ ἀντιμαχόμενοι, εἴτε ρητὰ εἴτε σιωπηρά. Ἔτσι προχωρεῖ ἡ ἐπιστήμη κατὰ τὴν μακροαίωνα πορεία της ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο — καὶ ὑπάρχει ἐδῶ ἐκεῖνο πού ὀνομάζεται πρόοδος. Καὶ ἡ μία κατάκτηση τῆς ἐπιστήμης προϋποθέτει ὁπωσδήποτε τὴν ἄλλη, δηλαδή ἡ πρόοδος γίνεται μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα. Ὑπάρχει ἐδῶ συνέχεια κανονικὴ, ἡ οἰκοδόμησις τοῦ ἐπιστημονικοῦ κατορθώματος γίνεται, γιὰ τὸ ἓνα λιθάρι τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης ἔρχεται κανονικὰ ἔπειτα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ ὅτι οἱ ἀρχές τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς οἰκοδομῆς εἶναι κοινές γιὰ ὅλους. Θὰ ἦταν ματαιοπονία, ἀλλὰ καὶ ἀνεπιστημοσύνη μεγάλη νὰ θελήσῃ κανεὶς ν' ἀρχίσῃ ἐδῶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν νὰ οἰκοδομῇ. Ἀλλὰ καὶ ὅταν γίνῃ κάποια ριζικὴ ἀλλαγὴ μέσα στὴν ἐπιστήμη, τότε ἡ καινούργια ἀρχὴ συγχωνεύει, συναιρεῖ μέσα της τὴν παλιά.

Ἀνάλογη ὁμοφωνία δὲν ὑπάρχει στὴ φιλοσοφία. Ἀλλὰ παρὰ τὴ διαφωνία, ὑπάρχει κ' ἐδῶ κάτι τὸ κοινόν. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ πρωταρχικόν ἐρώτημα τῆς φιλοσοφίας, δηλαδή τὸ ἐρώτημα γιὰ τις πρώτες ἀρχές τῆς ζωῆς, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ του. Γενικὰ τὸ ἐρώτημα τῶν πρώτων ἀρχῶν τὸ θέτουν ἀπ' ἀρχῆς ὅλοι οἱ φιλόσοφοι. Καὶ γιὰ νὰ εἰδικεύσουμε τὸ πρᾶγμα: κάθε φιλοσοφία θέτει τὸ ἐρώτημα καὶ ζητᾷ νὰ εὔρη τις πρώτες ἀρχές τῆς γνώσης, τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἡ πλατωνικὴ καὶ ἡ ἀριστοτελική, καὶ ἡ καντιανὴ καὶ ἡ ἐγκελιανή, καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ ἀγγλική. Ἡ διαφωνία ἐδῶ ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα αὐτὸ — δηλαδή ἀρχίζει μὲ τὸν τρόπο κατὰ τὸν ὅποιον γίνεται ἡ ἔρμηνεία τῶν πρώτων στοιχείων τῆς γνώσης. Ἐδῶ ἄλλοι θεωροῦνε ὡς πρωταρχὴ τῆς γνώσης τὴ διάνοια καὶ ἄλλοι τὴν ἐμπειρία — ὡς στοιχεῖα ἀναγνωρίζονται βέβαια καὶ τὰ δύο, καὶ ἡ διάνοια καὶ ἡ ἐμπειρία — ἀλλὰ ἄλλοι δίνουν τὰ πρωτεῖα στὴν πρώτη καὶ ἄλλοι τὰ δίνουν στὴ δεύτερη. Κατὰ τὴν ἀξιολόγησιν λοιπὸν τῶν στοιχείων ποικίλλει ἡ ἔρμηνεία καὶ ἔτσι γεννιέται ἐδῶ ἡ διαφωνία.

Εἶναι λοιπὸν εὐλόγο ἡ διαφωνία αὕτη νὰ προκαλῆ ἀμφιβολία γιὰ τὸ ἔργο καὶ τὴν καθαρότητα τῆς φιλοσοφίας, καὶ εἶναι

πάλιν εὐλογο, ὅτι ἡ ἀμφιβολία αὐτῆ γεννιέται σ' ὅσοις βλέπουν τὴ φιλοσοφία καὶ τὸ ἔργο της ἀπ' ἔξω, δηλαδή σὲ κείνους ποὺ δὲν εἶναι φιλόσοφοι. Μήπως ἡ φιλοσοφία εἶναι ματαιόπονη καὶ τραγικὴ ἀκόμα προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ φθάσῃ στὴν ἐνιαία σύλληψη τῆς ζωῆς, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ κόσμου ὁλόκληρου; Τοῦτο εἶναι τὸ ἐρώτημα ποὺ θέτουν μερικοὶ ἀπ' ἔξω. Ἀλλὰ ὅπως δὲν ἔχει δικαίωμα κανεὶς ν' ἀμφιβάλλῃ γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς τέχνης καὶ γιὰ τὴν ἀξία τῶν ἔργων της, ἔξ αἰτίας τοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ εἶναι διαφορετικὰ τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὅμοια καὶ ἡ ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἀξία τῶν φιλοσοφημάτων εἶναι κατὰ βάθος καὶ λογικῶς ἀστή-
ροχη.

Ἡ φιλοσοφία ζητάει νὰ κατανοήσῃ τὸν ἀνθρώπο, τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν κόσμο, ἀλλὰ κυρίως κατὰ τὴς θεμελιακὰς τοὺς ἀρχάς. Ὅ,τι γενικὰ ὑπάρχει, δηλαδή ὁ κόσμος, χωρίζεται σὲ δύο μεγάλους τομεῖς, τὴ φύση καὶ τὴν ἱστορία. Μέσα στὴν πρώτη ὑπάρχει νομοτέλεια καὶ ἀναγκαιότητα, μέσα στὴ δεύτερη ἐπιδιώκεται ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ πνευματικότητα. Ἡ φυσικὴ, θετικὴ λεγόμενη ἐπιστήμη, θέλει ἀκριβῶς νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ παρουσιάσῃ αὐτὴ τὴ νομοτέλεια καὶ ἀναγκαιότητα σὲ ὅλη της τὴ συγκεκριμένη διαφοροποίηση. Ἀπὸ τοὺς μηχανικοὺς νόμους ὡς τοὺς βιολογικοὺς καὶ χημικοὺς. Ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἡ ὁποία διακλαδώνεται σὲ πολλοὺς κλάδους, ἱστορία πολιτικὴ, ἱστορία πολιτισμοῦ, φιλολογία, τέχνη, θρησκεία, δίκαιο, πολιτεία, καὶ οἰκονομία, ἔρχεται νὰ κατανοήσῃ, νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ἀξιολογήσῃ ὅ,τι ἔγινε μέσα στὴν ἱστορικὴ ζωὴ, δηλαδή στὴν ἀγωνιστικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἐλευθερία καὶ πνευματικότητά του. Καὶ οὔτε ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη οὔτε ἡ ἱστορικὴ γνωρίζουν κανένα τέρμα. Ὑπάρχει καὶ στὴ μία καὶ στὴν ἄλλη ἀκατάπαυστο προχώρημα τῆς γνώσης. Ὅσα μεγάλα προβλήματα λύνονται καὶ στὴ μία καὶ στὴν ἄλλη περιοχῇ, ἄλλα τόσα καὶ πολὺ περισσότερα ὀρθώνονται.

Γιὰ τοῦτο ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ κλείσῃ τὸ κεφάλαιο τῆς γνώσης, οὔτε καὶ εἶναι αὐτὸς ὁ ἀντικειμενικὸς της σκοπός. Καὶ ἂν καμμιά φορὰ τὸ ἐπεχείρησε, ὅποτε ὅμως ἔγινε ἐγκυκλοπαιδεῖα καὶ ἔπαυσε νὰ εἶναι φιλοσοφία, τὸ μετάνοιωσε ὥστε-
ρα, γιατί ἡ ζωὴ τὴν ἄφησε πίσω. Δὲν εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς φιλο-

σοφίας οὔτε νὰ κλείσῃ τὸ κεφάλαιο τῆς γνώσης, οὔτε νὰ δώσῃ ἑφήμερο σύστημα—αὐτὸ θὰ ἦταν καὶ χιμαιρικό καὶ παράλογο, καὶ θὰ ἔδειχνε καὶ μεγάλη πνευματικὴ μυωπία. Δὲν εἶναι ἡ φιλοσοφία μία ἐγκυκλοπαίδεια, ἀλλὰ ἑρμηνεία τῶν ἀρχῶν τῆς γνώσης, ὅταν πρόκειται γιὰ τὴν ἐπιστήμη. Τὸ ὅτι ὁ δρόμος τῆς γνώσης εἶναι ἀτερμάτιστος, τοῦτο δὲν εἶναι ἐμπόδιο, γιατί ἡ φιλοσοφία δὲν ἔρχεται νὰ ἀθροίσῃ ὡς κοινὸς λογιστὴς τὶς γνώσεις τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ ἔρχεται νὰ φανερώσῃ τὶς ἀρχές καὶ τὰ κριτήριά τοῦ γνωστικοῦ γεγονότος ποὺ λέγεται ἐπιστήμη. Οἱ ἀρχές καὶ τὰ κριτήρια ὀνομάζονται καὶ νόμοι. Καὶ αὐτὰ ρυθμίζουν τὴν πορεία καὶ τὴν κατεύθυνση τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀτερμάτιστος λοιπὸν δρόμος τῆς γνώσης δὲν ἐμποδίζει τὴν φιλοσοφία, γιατί ἔχει κι' αὐτὸς κατεύθυνση καὶ ἐνότητα. Προϋποθέτει λοιπὸν πάντοτε ἡ φιλοσοφία τὴν ἐπιστήμη, ὅπως προϋποθέτει καὶ τὰ ἄλλα κατορθώματα τοῦ πνεύματος.

Τὰ ἀντικείμενα ὅμως τῆς ἐπιστήμης καθὼς καὶ οἱ γνώσεις οἱ ἴδιες, αὐτὰ εἶναι ἄπειρα. Δὲν ὑπάρχει τέρμα οὔτε τοῦ ἀντικειμενικοῦ οὔτε τοῦ γνωστικοῦ πλούτου. Οἱ νόμοι ὅμως ποὺ ρυθμίζουν τὴν γνώση, τὴν ἐπιστήμη, οἱ λογικοὶ νόμοι, αὐτοὶ εἶναι σταθεροὶ καὶ ἔχουν ἐσωτερικὴ ἄφθρωσις, κι' αὐτὴ ἔρχεται νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἑρμηνεύσῃ ἡ φιλοσοφία. Ἡ γνώση εἶναι ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς διάνοιας. Γνώση ὅμως εἶναι καὶ ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου εἶναι καὶ ὑπάρχει νόημα. Καὶ γιὰ τὸ νόημα αὐτὸ εἶναι ποὺ ἔχομε πάντοτε συνείδηση. Δίχως συνείδηση, δὲν ὑπάρχει οὔτε νόημα οὔτε γνώση. Καὶ τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι τόσο ἀναφαίρετα δικό μας ὅσο ἡ συνείδηση. Ἄλλο λοιπὸν εἶναι τὰ ἀντικείμενα καὶ ἄλλο τὰ νοήματα καὶ ἡ συνείδηση. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, οὔτε τὰ νοήματα, οὔτε ἡ γνώση ὑπάρχουν δίχως τὰ ἀντικείμενα. Ἀλλὰ ἡ φιλοσοφία ζητάει καὶ τὴν ἐνότητα τῆς γνώσης, ὄχι ὅμως ἔξω ἀπ' αὐτήν, δηλαδή στα ἀντικείμενα, ὅπου δὲν ὑπάρχει τέρμα, ἀλλὰ μέσα σ' αὐτήν, ὅπου ὑπάρχουν οἱ λογικοὶ νόμοι καὶ ἡ ἄφθρωσίς των ἢ ἐσωτερικὴ. Μὲ τὸ πρόβλημα τοῦτο καταπιάνεται ἡ φιλοσοφία ὡς θεωρία τῆς ἐπιστήμης.

Στὴν προσπάθειά της νὰ θεμελιώσῃ ἡ φιλοσοφία τὴν ἐνότητα τῆς γνώσης καὶ νὰ σχηματίσῃ ἀντίστοιχη λογικὴ εἰκόνα γιὰ τὸν κόσμον, ἀκολουθεῖ μέθοδο κριτική; γιατί μόνον ἔτσι ἡμπορεῖ

νά μείνη ἐλεύθερη ἀπὸ δόγματα καὶ νά μὴ γίνῃ δογματικὴ μεταφυσική. Ἡ μέθοδος αὐτὴ μᾶς παραδίνεται σὲ ὅλη της τὴ λιτότητα, ἀλλὰ μαζὶ καὶ λαμπρότητα, μέσα στοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους. Γίνεται ὁμως καὶ σήμερα, ὅπως ἔγινε καὶ ἄλλοτε, ἀπὸ μερικοὺς ἢ προσπάθεια νά παραμερισθῇ τὸ κριτήριο τοῦ καθαροῦ λόγου, μοναδικὴ πράγματι ἐγγύηση γιὰ κάθε γνήσια φιλοσοφικὴ ἐρμηνεία τῶν πραγμάτων, καὶ νά καταλάβῃ τὴ θέση τοῦ ἢ τὸ δόγμα ἢ τὸ συναίσθημα, ἀνάλογα μὲ τὴν προέλευση ποὺ ἔχει ἡ προσπάθεια. Ἄλλὰ οὔτε τὸ δόγμα οὔτε τὸ συναίσθημα ἢμποροῦν νά στερεώσουν τὴ φιλοσοφία. Τὸ δόγμα εἶναι ἀπαράδεκτο, γιὰ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦ τυραννία τοῦ πνεύματος καὶ καταλήγει καὶ σὲ τυραννία τῆς ψυχῆς. Οὔτε τὸ συναίσθημα δὲν μπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ βάση τῆς φιλοσοφίας, ὅση ἐσωτερικὴ αὐτοβεβαίωση κι' ἂν προσδίδῃ, γιὰ τὸ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦ ἄλογο.

Ἄν ὁμως δὲν ἢμπορεῖ τὸ συναίσθημα ποτὲ νά γίνῃ τὸ ὄργανο καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἀποκλείεται ὁμως νά παρακολουθῇ τὸ λόγο τοῦ φιλοσόφου. Ἄλλὰ ἐκεῖνοι, ποὺ θέλουν νά παραμερίσουν τὴ λογικὴ καὶ νά βάλουν στὴ θέση της τὸ συναίσθημα βιάζονται νά φθάσουν ὅπωςδήποτε στὸ τέρμα, δηλαδὴ στὴν ἀπόλυτη δογματικὴ βεβαιότητα. Δὲν τοὺς εἶναι ἀρκετὴ ἡ βεβαιότητα τοῦ λόγου μὲ τὴν ἀκατάπαυστη κίνησή του ἀπὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὴ μία κατάκτηση στὴν ἄλλη, οὔτε τοὺς εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἐνότητα τοῦ λόγου, τῆς λογικῆς, ὅπως τὴν θεμελιώνει ἡ φιλοσοφία· ζητοῦν βεβαιότητα τελειωτικὴ. Τοῦτο ὁμως δὲν μπορεῖ ποτὲ νά τὸ δώσῃ ἡ φιλοσοφία, γιὰ τοῦτο ἄλλωστε ὀνομάζεται καὶ φιλοσοφία. Τοῦτο ποὺ ζητοῦν μερικοὶ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία καὶ θέλουν νά τὴν ἐξαναγκάσουν νά τοὺς τὸ δώσῃ ἢ τουλάχιστον νά εὐλογήσῃ τὸ συναίσθημά των μὲ τὰ κριτήριά της, δηλαδὴ νά ὑποδουλωθῇ ἡ φιλοσοφία σ' ἄλλους σκοπούς, τοῦτο, λέγω, ἢμποροῦν νά τὸ λάβουν μόνον ἀπὸ τὴ θρησκεία, ἡ ὁποία προσφέρει δογματικὸ ὁλοκλήρως ἔργον.

Ἡ φιλοσοφία ὁμως ἀπὸ τὴν οὐσία της εἶναι τάση, ἔρως μόνον καὶ ἐνέργεια τοῦ πνεύματος πρὸς ὁλότητα, δὲν εἶναι ποτὲ τέρμα. Τὸ τέρμα μέσα σ' αὐτὴν, ὅπως καὶ μέσα στὴν ἐπιστήμη, θὰ ἦταν δόγμα καὶ θὰ ἐτερμάτιζε συνάμα καὶ τὰ προβλήματα της καὶ τὴ ζωὴ της. Τὸν ἔρωτά της πρὸς τὴν ὁλότητα ἡ φιλοσοφία

τὸν ἐρμηνεύει μὲ τὸ λόγο. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφία λόγος. Καὶ ὁ λόγος κινεῖται σύμφωνα μὲ νόμους ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο, ὅπως καὶ στὴν ἐπιστήμη. Ἡ διαφορὰ ὅμως στὴ φιλοσοφία εἶναι, ὅτι ὁ λόγος ἐπιστρέφει καὶ ἐλέγχει ὅλα του τὰ βήματα, καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ καὶ τὰ φιλοσοφικά, καὶ μ' αὐτὸ θεμελιώνει τὴν ὑπαρξή του καὶ τὸ κῦρος του. Τὸ συναίσθημα δὲν ἔχει ἐδῶ τὴ θέση του, ἀξίζει μόνον ἐκεῖ ὅπου πρόκειται γιὰ τὸν ὑποκεινικὸ κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, καὶ γίνεται πηγὴ ἐσωτερικοῦ πλοῦτου καὶ πηγὴ μεγάλη τῆς τέχνης.

Ὅταν ὅμως πρόκειται νὰ οἰκοδομηθῇ γνωστικὰ ὁ κόσμος, καὶ τοῦτο γίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴ φιλοσοφία, ἀπὸ διάφορη ὅμως σκοπιὰ ἀπὸ τὴν κάθε μία, ὅταν πρόκειται γιὰ ἀντικειμενικότητα, κι' αὐτὴν μόνον ὁ λόγος παρέχει, τότε τὸ συναίσθημα δὲν ἔμπορεῖ νὰ γίνῃ ὁδηγός. Ἄν τεθῇ τὸ συναίσθημα, τότε ἡ φιλοσοφία γίνεται θρησκεία, δόγμα, χάνει τὴν ἔννοια τῆς αἰώνια λογικῆς πορείας της μέσα στὴ χρονικότητα. Ὁ αἰώνιος ὁδοικός, ὁ λόγος, τότε ἐξαφανίζεται, καὶ τὴ θέση του τὴν παίρνει τὸ δόγμα, πού, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπάρχει ὁ λόγος, γίνεται βία ἐπάνω στὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων.

Ὁ λόγος εἶναι ὅλος κίνηση, εἶναι ἐλεύθερος, δηλαδή τὸν δεσμεύουν μόνον οἱ ἐσωτερικοὶ του νόμοι, εἶναι πάντα σὲ ἐκστρατεία καὶ ἀνοίγει πάντοτε μάχη μὲ τὸ ἀντικείμενο καὶ ὅ,τιδήποτε τυχὸν θέλει νὰ τοῦ κλείσῃ τὸ δρόμο. Τὸ σημεῖο, ὅπου καταλήγει τώρα, γίνεται ἀφετηρία γιὰ νὰ συνεχίσῃ τὴν πορεία του ὕστερα. Τοῦτο φαίνεται ὀλοκάθαρα ἀπὸ τὸν πλατωνικὸ διάλογο. Ἡ ἰδέα, αἰώνιο ἀντικείμενο τοῦ λόγου, ἀπόλυτο νόημα τοῦ ἔρωτος καὶ τῆς ζωῆς του, δὲν μπορεῖ ποτὲ νὰ γίνῃ καὶ ἀπόλυτο κτῆμα του, γιατί ποτὲ κανεὶς λόγος καὶ καμμιά ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἐκφράσῃ τὴν πληρότητα τῆς ἰδέας. Τότε ἀκριβῶς ὁ λόγος καὶ ἡ ἐπιστήμη θὰ γίνονταν δόγματα, δηλαδή θὰ τερμάτιζαν τὴ ζωὴ τους.

Ἄς λάβωμε ἓνα παράδειγμα. Ὅλα τὰ μερικὰ γνωρίσματα τῆς δικαιοσύνης ἀνάγονται ἀπὸ τὸ λόγο στὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ προϋπόθεση ὅλων αὐτῶν. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, αὐτὴ ἡ ἴδια δὲν φανερώνεται οὔτε σὲ καμμιά κρίση μας οὔτε σὲ καμμιά πράξη μας ἐξ ὀλοκλήρου, οὔτε πάλιν τὸ σύνολο

τῶν πράξεων οὔτε τὸ σύνολο τῶν κρίσεων, δηλαδή οὔτε ἡ πολιτεία οὔτε ἡ φιλοσοφία ἐξαντιλοῦν τὸ νόημα τῆς ἰδέας τῆς δικαιοσύνης. Ὅσο κι' ἂν τείνη ἡ πράξις νὰ φέρῃ σὲ ἐνέργεια τὴν ἰδέα τῆς δικαιοσύνης, ὅσο κι' ἂν προσπαθῇ ὁ λόγος, ἡ γνώση, νὰ ἐκφράσῃ τὸ νόημα τῆς δικαιοσύνης, πάντοτε θὰ μένουν καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη, καὶ ἡ πράξις μάλιστα περισσότερο ἀπὸ τὴν γνώση, σὲ ἀπόσταση μεγάλη ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἰδέα. Γνώση καὶ πράξις ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ ἰδέα ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀποτελοῦν ἀντινομία καὶ μάλιστα μεγαλύτερη, δηλαδή ἐντονώτερη ἀπὸ τὴν ἀντινομία πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴ γνώση καὶ στὴν πράξις. Λόγος, δηλαδή γνώση καὶ πράξις ἔλλογη, ἐφ' ὅσον κινουῦνται ἀπὸ τὴν ἰδέα, εἶναι βέβαιο ὅτι εἰσέρχονται ἄπειρα σ' αὐτήν, δηλαδή προχωροῦν ἀκατάπαυστα μέσα στὸ νόημά της, ἀλλὰ ποτὲ οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη δὲν μποροῦν νὰ συλλάβουν καὶ νὰ ἐκφράσουν ὅλη τῆς τὴν οὐσία.

Ὁ Πλάτων, ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἀντινομίας μεταξὺ ἰσῶς καὶ λόγου ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, καὶ τῆς ἰδέας ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἐπειδὴ δηλαδή ἡ ἀντινομία εἶναι ἀτερμάτιστη καὶ ἀσυγχώνευτη, καὶ ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ θέλει ὅπωςδὴποτε τὴν ὁλότητα, ἔστω καὶ εἰκαστική, ἐδημιούργησέ καινούργιο εἶδος λόγου, καινούργια τέχνη, δηλαδή τὸ φιλοσοφικὸ μῦθος. Ὁ μῦθος αὐτὸς εἶναι καινούργιο ὄργανο γιὰ νὰ φθάσῃ σὲ ἐκφρασὴ τῆς ἰδέας, ὄχι τυπικὴ ἀλλὰ εἰκαστική. Δὲν πρόκειται ἐδῶ γιὰ τὸν προφιλοσοφικό, ἀφιλοσόφητο κατὰ βάθος μῦθος, δηλαδή αὐτὸν πού εὐρίσκει ἡ φιλοσοφία ὡς θρησκευτικὸ καὶ κοσμογονικὸ μέσα στὸ λαό. Ὁ φιλοσοφικὸς μῦθος, ἀντίθετα πρὸς τὸν ἀφιλοσόφητο πού ἔρχεται πρὶν ἀπὸ τὸν λόγο, δηλαδή προτοῦ ἀκόμα φανῇ ὁ λόγος ὡς αὐτοδύναμη ἐνέργεια μέσα στὸν πολιτισμό, ἔρχεται ὕστερα ἀπὸ τὸν λόγο. Πρέπει πρῶτα ὁ καθαρὸς καὶ αὐτοδύναμος λόγος νὰ ἔχη διανύσει μεγάλο διάστημα τῆς μακρᾶς του πορείας, γιὰ νὰ γεννηθῇ μέσα στὴν ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου ἡ ἀνάγκη τῆς τέχνης τοῦ μύθου, ἡ ἀνάγκη δηλαδή τοῦ καινούργιου φιλοσοφικοῦ μύθου.

Ἡ ψυχὴ τοῦ φιλοσόφου καταφεύγει τώρα στὸ μῦθος, δηλαδή στὴν ἀφήγηση καὶ τὴν εἰκονογραφία, γιὰ νὰ ἐκφράσῃ ὅ,τι βλέπει νὰ ὑπάρχει στὸ ἀνέφικτο τέρμα τοῦ δρόμου τῆς, δηλαδή τὴν ἰδέα, αὐτὴν πού ποτὲ δὲν μπορεῖ οὔτε λόγῳ οὔτε ἔργῳ νὰ τὴν

ἐξαντλήση. Ὁ μῦθος ὁμῶς αὐτός, ἂν καὶ φιλοσοφικός, δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ εἰκαστικὴ παράσταση τοῦ ἀπολύτου. Καὶ ὅπως ὁ λόγος, καθὼς εἶδαμε, κινεῖται ἀπὸ σημεῖο σὲ σημεῖο, σύμφωνα μὲ τοὺς ἐσωτερικούς του νόμους καὶ ἀγωνίζεται πάντοτε καὶ γιὰ τὴν ἐλευθερία του καὶ γιὰ τὴν γνώση τοῦ ἀντικειμένου, ὅμοια καὶ ὁ φιλοσοφικός μῦθος δὲν εἶναι ἕνας καὶ ὀκίνητος, ὅπως ὁ μῦθος τῆς θρησκείας, ὁ ἀποκαλυπτικός, ἀλλὰ κινεῖται κι' αὐτός καὶ ὠριμάζει ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο. Ὁριμάζει ἀνάλογα μὲ τὴν ἐσωτερικὴ ὠριμότητα τοῦ λόγου, γιατί ὅπωςδήποτε προϋποθέτει τὸν λόγο ὁ μῦθος αὐτός. (Βλέπε «Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα», κεφ. 10).

Γιὰ τοῦτο, μόνον ἐκεῖνος ποὺ ἔχει διανύσει τὸ μακρὸ στάδιο τῆς πορείας τοῦ λόγου, δηλαδή ἐκεῖνος ποὺ ἐργάσθηκε ἔντονα καὶ μακρόχρονα τὴν διαλεκτικὴν, μόνον αὐτός ἠμπορεῖ νὰ καταλάβῃ τί συμβολίζει ὁ πλατωνικός μῦθος ἢ καὶ ὁ ἴδιος νὰ πλάσῃ φιλοσοφικὸ μῦθο. Ὄταν ἡ πορεία τοῦ λόγου, ἡ διαλεκτικὴ, φθάσῃ σὲ ὀρισμένα ὄρια, ὅπουθε ὁ λόγος βλέπει καθάρᾳ τὸ αἰώνιο ἀγάπημά του, δηλαδή τὴν ἰδέαν, καὶ ὅπου καταλαβαίνει καλὰ καὶ τὴν ἀδυναμία του νὰ φθάσῃ ποτὲ ἐκεῖ, τότε ὁ πλατωνικός Σωκράτης κυριεύεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ μύθου. Καὶ καταπιάνεται τώρα, αὐτός ὁ λογικός, νὰ περιγράψῃ, νὰ ἱστορήσῃ κάτι ποὺ εἶναι πέρα ἀπὸ τὸν λόγο, δηλαδή τὴν πληρότητα τῆς ἰδέας. Καὶ τὸ ἱστόρισμα τοῦτο, γίνεται ἔργο τέχνης.

Αὕτὴ εἶναι ἡ μόνη ἔξω - λογικὴ ἔκφραση τοῦ ἀπολύτου, τῆς ἰδέας ποὺ δέχεται μέσα ἀπὸ τοὺς κόλπους τῆς ἢ φιλοσοφίας. Ὅλα τὰ ἄλλα ἔξω - λογικὰ κατασκευάσματα ποὺ γίνονται ἐν ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας εἶναι δόγματα καὶ ὁ λόγος τὰ παραμερίζει. Μόνον ὁ φιλοσοφικός μῦθος ἔχει σαφῆ συνείδηση, ὅτι αὐτὸ ποὺ προσφέρει δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ εἰκόνα, συμβολισμὸς τοῦ ἀπολύτου. Ἀντίθετα, ὅσοι ζητοῦν τὸ ἀπόλυτο μὲ τὴν λογικὴν ἢ μὲ τὸ παράδοξο μέσα ἀπὸ τὴν λογικὴν, αὐτοὶ ἐμπλέκονται ἀμέσως στὰ δόγματα, καὶ δὲν τοὺς εἶναι συνειδητό, ὅτι ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ν' ανταλλάξῃ τὴν ἐλευθερία του μὲ τὸ δόγμα, ἀλλὰ νὰ ἀγωνίζεται ἀδιάκοπα γιὰ τὴν ἐλευθερία του αὐτὴν, ὅπως καὶ ἐναντίον τῶσων ἄλλων ποὺ τὴν ἀπειλοῦν. Τότε λαβαίνει ὁ ἀνθρώπος πραγματικὴ συνείδηση γιὰ τὰ ὄρια τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του, ὅταν καταλάβῃ καλὰ, ὅτι ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι ὡριμασμένος νὰ

μένη ἔλλογα πάντοτε δῶθε ἀπὸ τὸ ἀπόλυτο, γιατί ὅπωςδήποτε ἰσχύει ὁ πλατωνικὸς λόγος «θεὸς ἀνθρώπων οὐ μίγνυται».

Τὸ πάθος του λοιπὸν γιὰ τὸ ἀπόλυτο ὁ ἀνθρώπος, ἐφ' ὅσον μένει μέσα στὴ φιλοσοφία, ἤμπορεῖ νὰ τὸ ἐκφράσῃ μόνον μυθικά. Τουναντίον, τὸ μόχθο του γιὰ τὸ ἀπόλυτο, γιὰ τὴν ἰδέα, εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα ὑποχρεωμένος νὰ τὸν διατυπώσῃ λογικά, εἰδὲμὴ φεύγει ὅπωςδήποτε ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας. Πρακτικὰ πάλιν τὸ μόχθο του γιὰ τὸ ἀπόλυτο, δηλαδὴ τὴν πράξη του, τὸν ἐκφράζει ἔλλογα μέσα στὴ ζωὴ καὶ στὴν πολιτεία. Ὅ,τι ἄλλο λέγεται ἐν ὀνόματι τῆς φιλοσοφίας, δηλαδὴ ὅ,τι δὲν εἶναι λόγος ἢ μῦθος, τοῦτο δὲν εἶναι φιλοσοφία, ἀλλὰ θεησκεία, ἔστω κι' ἂν ἔρχεται μὲ τὸ ἔνδυμα τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς διαλεκτικῆς. Ἴσως μάλιστα αὐτὰ ὅλα νὰ εἶναι καὶ κακὴ θεησκεία, γιατί προσπαθεῖ νὰ αἰτιολογήσῃ πράγματα μὲ τὴ λογικὴ καὶ τὴ διαλεκτικὴ, ἐνῶ εἶναι ἀπ' ἀρχῆς ἀντιλογικὴ καὶ ἀντιδιαλεκτικὴ.

Ὅ,τι ὑπάρχει λογικά καὶ ὅ,τι γίνεται λογικά, τοῦτο πρέπει νὰ ἤμπορῇ δίχως παραλογισμοὺς νὰ λαβαίνη μέσα μας τὴν καθαρὴ μορφή τῆς ἔννοιας. Χωριστὰ ἀπὸ τὴν ἔννοια καὶ τὴ νόηση δὲν ὑπάρχει τὸ εἶναι, οὔτε ἡ διαλεκτικὴ του. Ὅταν λέμε ὅτι κάτι ὑπάρχει καὶ γίνεται, σημαίνει ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀντικείμενο τῆς ἔννοιας, κι' ἔτσι νὰ ἔρθῃ στὸ νοῦ μας. Νόηση καὶ οὐσία, νοεῖν καὶ εἶναι, ἀπαρτίζουν συνάρτηση διαλεκτικὴ, λογικὴ, τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Καὶ τὰ δύο δίχως τὸν ἀμοιβαῖο προσδιορισμὸ καὶ τὴν ἔσωτερικὴ τους διαλεκτικὴ δὲν ἔχουν οὔτε μορφή οὔτε οὐσία. Τί θὰ ἦταν ἡ νόηση δίχως τὸ νόημα, δίχως τὸ εἶναι, καὶ τί θὰ ἦταν τὸ εἶναι δίχως τὴ νόηση; Τὸ διαλεκτικὸ τοῦτον νόμο, δηλαδὴ τὴν ἀμοιβαία θεμελιακὴ σχέση τῶν δύο τούτων κόσμων, τὸν διατύπωσε πρῶτος ὁ μεγάλος προσωκρατικὸς φιλόσοφος Παρμενίδης ὁ Ἐλεάτης μὲ τὸ στίχο του «ταῦτόν ἐστὶν νοεῖν τε καὶ εἶναι».

Τὸ εἶναι σημαίνει ἐδῶ ὅ,τι ἀνταποκρίνεται .στὰ ἔσωτερικὰ βήματα, δηλαδὴ στὶς κρίσεις τοῦ νοῦ, τοῦ λόγου. Νοῦς, πάλιν εἶναι ἡ αἰώνια ἐκείνη πορεία τοῦ πνεύματος, ὅπου μέσα της λαβαίνει συγκεκριμένη μορφή ὅ,τι ὑπάρχει. Τὰ ἔσωτερικὰ βήματα τοῦ νοῦ ἀπὸ τὸ ἓνα σημεῖο στὸ ἄλλο, αὐτὰ θέτουν τὸ εἶναι μαζί

τους. Στην περίπτωση αυτήν τὸ εἶναι ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῶν κρίσεων τοῦ νοῦ, δηλαδή τὸ νόημα πὸ ἔχει ὁποιαδήποτε ἐπιστημονικὴ κρίση εἶναι ταυτόσημο μὲ ὅ,τι ὑπάρχει. Τὸ εἶναι τοῦτο, ἡ οὐσία αὐτή, εἶναι ὀλωσδιόλου συγκεκριμένη, δηλαδή ἔχει γίνεαι κρίση. Ἔτσι ὁ λόγος, ἡ διάνοια, μοχθεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ ἀντικείμενο, νὰ τὸ θέσῃ μέσα στους νόμους του καὶ νὰ τὸ κατανοήσῃ. Τὸ εἶναι γιὰ τὴ διάνοια εἶναι ὅ,τι ἔχει ἀπέναντί της ἢ μέσα της ὡς ἐπιστήμη καὶ γνώση. Τὸ εἶναι λοιπὸν, προτοῦ νὰ τὸ ὀρίσῃ καὶ νὰ τὸ κρίνῃ καὶ ἡ γνώση, εἶναι ἄγνωστο καὶ λογικὰ ἀνύπαρκτο, ἢ ὅπως λέγει ἡ ἐπιστήμη. εἶναι ὁ ἄγνωστος χ.

Γενικὰ λοιπὸν θὰ μπορούσαμε νὰ εἰποῦμε, ὅτι τὸ εἶναι σημαίνει τὸν ἄγνωστο χ στὴ συνάρτηση τῆς γνώσης καὶ τῆς ἐπιστήμης. Δηλαδή θὰ εἶχαμε τότε τὴ συνάρτηση: γνώση = $\alpha + \beta + \gamma + \delta + \chi$. Κάθε περαιτέρω ὀρισμὸς τοῦ χ σημαίνει καὶ ἓνα πρόσθετο σημεῖο τῆς γνώσης καὶ τοῦ εἶναι, ἀλλὰ κανεὶς περαιτέρω ὀρισμὸς τοῦ χ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ δίχως ἢ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς νόμους τῆς γνώσης. Τοῦτο πάλιν σημαίνει, ὅτι κάθε ἰσχυρισμὸς πὸ γίνεται γιὰ τὸ ἀπόλυτο, δηλαδή γιὰ ὀλόκληρο τὸ νόημα τοῦ χ εἶναι δογματικός, κ' ἔρχεται νὰ βάλῃ τέρμα στὸν ἄπειρο δρόμο τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ λόγου. Ἄν ὑπῆρχε τέρμα τοῦ πόθου μας γιὰ τὴ γνώση τοῦ χ, τότε θὰ σταματοῦσε κάποτε αὐτὸ πὸ λέγεται ἐπιστήμη, καὶ μαζί της θὰ σταματοῦσε καὶ ἡ φιλοσοφία.

Κάθε ἀντίληψη λοιπὸν πὸ δέχεται ἢ ζητάει τὸ τέλος τῆς γνώσης ὀδηγεῖ κατ' ἀνάγκην στὸ δογματισμὸ καὶ τὰ παράγωγά του. Ἄντίθετα πρὸς αὐτὴν τὴ δογματικὴ τάση, ὁ λόγος, ὡς κριτικός, ἔρχεται πάντοτε στὸ συγκεκριμένο εἶναι, δίχως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ν' ἀποφεύγῃ τὴν ἔλλογη σύνθεση τῶν πολλῶν σὲ ἓνα, ἀλλὰ τὰ πολλὰ αὐτὰ καὶ τὸ ἓνα ἔχουν ἀποκτηθῆ βῆμα πρὸς βῆμα μὲ τὴ λογικὴ. Ὁ λόγος δὲν πλανεύεται μὲ τὴ μαγεία καὶ τὴ μέθη τῆς ψυχῆς γιὰ τὸ ἀπόλυτο. Τοῦτο πάλιν σημαίνει, ὅτι ὁ λόγος δὲν ἀφαιρεῖ παρὰ τόσο μόνον ὅσο ἐπιτρέπει καὶ σηκώνει ἢ συγκεκριμένη ἔννοια καὶ ἢ συγκεκριμένη λογικὴ στιγμή. Ἡ ἀφαίρεση λοιπὸν ἐδῶ εἶναι ἔλλογη, δὲν γίνεται χιμαιρα ὅπως ἢ δογματικὴ ἀφαίρεση. Τὸ ἴδιο γίνεται καὶ μὲ τὴ λογικὴ διάκριση, τὴ διαίρεση. Οἱ χωρισμοὶ τῆς εἶναι ἀντικειμενικοὶ καὶ συγκεκριμένοι μέσα στὸ κεφάλαιο τῆς

γνώσης. Ἀντίθετα οἱ χωρισμοὶ τοῦ δογματισμοῦ εἶναι ἀφηρημένοι καὶ ἔξω ἀπὸ τὴ λογικὴ ἀντικειμενικότητα, δηλαδή σ' αὐτοὺς δὲν ἀντιστοιχεῖ ὠρισμένο περιεχόμενο.

Ἄλλὰ ὅπως τὸ τέρμα τῆς γνώσης εἶναι ἀνεπίτευκτο, ἔτσι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς δὲν εἶναι δογματικὰ ἀμετακίνητη. Καὶ πρὸς τὸ τέρμα καὶ πρὸς τὴν ἀρχὴν ὁ δρόμος τῆς γνώσης εἶναι ἀπειρος, εἶναι ἓνας καὶ ὁ ἴδιος μὲ διπλὴ κατεύθυνση, ἢ, ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος, εἶναι ὁ ἴδιος δρόμος ποὺ πάει πρὸς τὰ ἑπάνω καὶ πρὸς τὰ κάτω. «Ὁδὸς ἄνω καὶ κάτω μία καὶ αὐτή». Ἐξηγήσαμε ὡς τώρα τί ἐννοοῦμε, ὅτι ἡ γνώση μας δὲν ἔχει τέρμα, δηλαδή ἐξηγήσαμε τὴν αἰτιὰ πλευρὰ τοῦ λόγου, ποὺ εἶπεν ὁ Ἡράκλειτος. Μένει ἀκόμα νὰ ἐξηγήσωμε, ὅτι ἡ γνώση, καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀρχῆς τῆς, τῆς λογικῆς τῆς ἀφειτηρίας, δὲν εἶναι ἀμετακίνητη, ὅσο κι' ἂν ἡ σταθερότητα αὐτῆ εἶναι προϋπόθεση ἀπαραίτητη γιὰ τὸ ἔργο τῆς ἐπιστήμης. Τί σημαίνει ὅτι οὐδὲ ἡ ἀρχὴ τῆς γνώσης εἶναι ἀμετακίνητη; Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ἡ γνώση, ἡ ἐπιστήμη, πρέπει νὰ τείνη νὰ ἀναγάγῃ τὴ λογικὴ τῆς ἀφειτηρία σὲ ὅσο γίνεται πρὸς λίγες καὶ πρὸς ἀπλὲς ἀρχὰς καὶ προϋποθέσεις.

Ὁ Πλάτων στὴν Πολιτεία καὶ σ' ἄλλα ἔργα του δείχνει, ὅτι ἡ λογικὴ ἀφειτηρία τοῦ λόγου εἶναι καὶ παραμένει πάντοτε ὑποθετικὴ. Ἄν ἡ συνέχεια τοῦ δρόμου εἶναι λογικὴ, τότε καὶ ἡ ὑπόθεση μένει. Ἄν ὅμως ἡ συνέχεια τοῦ λογικοῦ δρόμου δὲν εἶδωθῆ, τότε ἡ ὑπόθεση δὲν ἐπαληθεύεται καὶ πρέπει ν' ἀντικατασταθῆ ἀπὸ ἄλλη. Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο εἶναι ἀπαραίτητο, νὰ προχωρήσῃ δηλαδή ἡ λογικὴ καὶ ν' ἀναγάγῃ περισσότερες ὑποθέσεις σὲ μία, νὰ ὀλιγοστεύῃ δηλαδή τὰ πρῶτα λογικὰ λήμματα τῆς ἐπιστήμης. Ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη ποὺ ἔρχεται ὡς θεωρία τοῦ λόγου καὶ λογικὴ νὰ προχωρήσῃ πέρα καὶ ἀπὸ τὴν ὑποθετικὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου, δηλαδή νὰ προχωρήσῃ στὴν πρωταρχὴν τοῦ λόγου. Αὐτὴν τὴν πρωταρχὴν ὁ Πλάτων τὴν ὀνομάζει ὄχι ὑπόθεση ἀλλὰ τὸ ἀνυπόθετον. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει πιά ὑπόθεση ἀλλὰ ρίζωμα τοῦ λόγου.

Ἄλλὰ γιὰ τὴν ἐπιστήμη, δηλαδή γιὰ τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴ φυσικὴ ἐπιστήμη, ὁ δρόμος ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις πρὸς τὸ ἀνυπόθετον, τὴν πρωταρχὴν, εἶναι ἐπίσης ἀπειρος. Ποτὲ ἡ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ φθάσῃ στὴν πρωταρχὴν τοῦ λόγου, γιατί ἡ ἀνάβαση

ἀπὸ ὑπόθεσης σὲ ὑπόθεσι, ὅσο κι' ἂν ἀπλουστεύη τὰ πράγματα λογικά, ποτὲ δὲν δύναται νὰ φθάσῃ στὸ ἀπλό, αὐτὸ καθ' ἑαυτό. Ἄλλὰ καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφία ἢ γνωστικὴ σύλληψη τῆς πρωταρχῆς τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης γίνεται μὲ πολὺ μόχθο καὶ ὄχι μὲ πληρότητα. Τὴν πρωταρχὴ τοῦ λόγου τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς οὐσίας, ποὺ εἶδαμε πρὶν ὅτι αὐτὰ εἶναι συναρτημένα διαλεκτικὰ τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, ὁ Πλάτων τὴν ὀνομάζει ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Οὔτε αὐτὴ ἢ ἰδέα ἐκφράζεται λογικά. Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ αἰτία καὶ γιὰ τὴ γνώση καὶ γιὰ ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἢ γνώση ἀπέναντί της ἢ μέσα της, δηλαδὴ τὴν οὐσία. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἐδῶ καὶ γιατί ὁ λόγος καὶ ἡ οὐσία, ἡ γνώση καὶ τὸ εἶναι, ἔρχονται σὲ σχέση τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Τοῦτο εἶναι ἐξ αἰτίας τοῦ ἀγαθοῦ. Τὸ ἀγαθὸν τὰ συνέζευξε, γιατί οὔτε τὸ ἓνα οὔτε τὸ ἄλλο ἦταν δυνατὸν νὰ σταθῇ μόνο του.

Ἰδιαίτερη λοιπὸν σημασία ἔχει γιὰ μᾶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ δρόμος τῆς γνώσης καὶ πρὸς τὸ ἰδανικὸ της τέρμα καὶ πρὸς τὴν πρωταρχὴ της εἶναι ἄπειρος. Ἡ κίνηση τῆς γνώσης πρὸς τὸ ἰδανικὸ τέρμα λέγεται ἐπιστήμη, ἢ κίνηση ὅμως τῆς γνώσης πρὸς τὴν ἰδανικὴν πρωταρχὴ της εἶναι ἡ φιλοσοφία. Τὸν ἄπειρο αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς ἐπιστήμης τὸν συμβόλισε ὁ Σπένσερ, ὁ ἄγγλος φιλόσοφος τοῦ ἐξελίσεσθαι, μὲ τὴν ἀκόλουθη εἰκόνα. Τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης πρέπει νὰ τὴν φαντασθοῦμε ὡσάν μίαν σφαῖρα ποὺ ἡ ἀκτῖνα της μεγαλώνει πρὸς τὸ ἄπειρο. Μαζὶ ὅμως μὲ τὴν ἀκτῖνα ἀναπτύσσεται καὶ τὸ περιεχόμενον, ἢ περιφέρεια τῆς σφαίρας. Τὸ περιεχόμενον τῆς σφαίρας σημαίνει, δηλώνει τὸ ἐκάστοτε γνωστό, τὸ σύνολο τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἡ περιφέρεια τῆς σφαίρας δηλώνει τὸ ἐκάστοτε ὄριο, ποὺ χωρίζει τὸ γνωστὸ ἀπὸ τὸ ἄγνωστο. Τὸ ἄγνωστο εἶναι ἐξ ἄλλου τὰ ἀνοιχτὰ προβλήματα τῆς γνώσης. Ἡ ἀκτῖνα τέλος δείχνει τὴν κατεύθυνση τῆς γνώσης.

Ἄν θελήσωμε τώρα νὰ συμπληρώσωμε τὴν εἰκόνα, πρέπει νὰ εἰποῦμε, ὅτι ὑπάρχει καὶ μίαν γνωστικὴν κίνηση ἀπὸ τὴν περιφέρεια πρὸς τὸ κέντρο τῆς σφαίρας, κι' αὐτὴ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἀναγωγή τῆς γνώσης στὴ λογικὴν πρωταρχὴν. Ἄλλὰ αὐτὴ εἶναι ὅπως τὴν ἐρμηνεύσαμε πρὶν. Μὲ τὴν εἰκόνα αὐτὴν παριστάνεται, ὅτι, ὅσο προχωρεῖ ἡ ἐπιστήμη, τὰ προβλήματα δὲν γί-

νονται ὀλιγώτερα, ἀλλὰ ὀλοένα καὶ περισσότερα. “Ὅσο προχωροῦμε τόσο καὶ ὀλιγώτερα πράγματα γνωρίζομε, γιατί ἐκεῖνα ποὺ δὲν γνωρίζομε, βλέπομε ὅτι ἔτσι γίνονται περισσότερα. Τώρα πιά συνειδητοποιοῦμε τὸ σωκρατικὸ «οὐκ οἶδα». Μέσα ὁμως σ’ αὐτὸ τὸ «οὐκ οἶδα» ὑπάρχει μία γνώση, μία συνείδηση. Ὑπάρχει τὸ οἶδα τοῦ οὐκ οἶδα. Ἡ γνώση τῆς ἀγνοίας εἶναι τὸ πρῶτο καὶ ἀποφασιστικὸ βῆμα πρὸς τὴν πραγματικὴν γνώση, τὴ γνώση πρὸ πᾶντὸς γνωρίζει τὰ ὅριά της.

10.— Ἡ γλῶσσα, ὁ αἰσθητὸς καὶ ὁ νοητὸς κόσμος.

Ἀπὸ παλαιά, δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα χωρίζει ἡ φιλοσοφία τὸν αἰσθητὸ ἀπὸ τὸν νοητὸ κόσμο, τὰ αἰσθητὰ ἀπὸ τὰ νοητά, τὰ φαινόμενα ἀπὸ τὰ νοούμενα. Πράγματι, τὰ νοήματα εἶναι κάτι ριζικὰ διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ φαινόμενα, γιατί τὰ πρῶτα εἶναι ἰδεατά, δὲν ἔχουν καμμιά ὑλικὴ ιδιότητα, οὔτε ἔκταση οὔτε βάρος, οὔτε εἶναι ἀτομικά, ἀλλὰ γενικά, ἐνῶ τὰ φαινόμενα ἔχουν ὑλικὴς ιδιότητες. Καὶ τὰ αἰσθητὰ ἐν γένει εἶναι μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο. Τὰ νοήματα εἶναι πέρα καὶ ἀπὸ τὸ χῶρο καὶ ἀπὸ τὸ χρόνο, εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι νοεῖται καὶ ὅ,τι ποτὲ δὲν φαίνεται. Ὁ χωρισμὸς ὁμως αὐτὸς δὲν εἶναι ἀγεφύρωτος. Ὑπάρχει κάτι, ὑπάρχει μία σφαῖρα τῆς ζωῆς, ὅπου συναντῶνται τὰ μὲν μὲ τὰ δέ.

Σταθερὸ σημεῖο ἐπαφῆς αὐτῶν τῶν δύο κόσμων, τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, εἶναι ἡ ψυχὴ, τὸ πνεῦμα, ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὁ αἰσθητὸς ἄλλωστε καὶ νοητὸς κόσμος εἶναι μεγάλα ἀνοίγματα, τὰ ὅποια ἀνοίγονται ἀπὸ τὴ διπλὴ ἀνθρώπινη σκοπιά, ἀπὸ τὴ διπλὴ δράση τῆς ψυχῆς, τὴν αἴσθησιν καὶ τὴ νόησιν. Μὲ τὴν αἴσθησιν γνωρίζομε τὰ αἰσθητὰ, μὲ τὴ νόησιν ἐνοοῦμε τὰ νοητά. Καὶ ἡ πρώτη καὶ ἡ δεύτερη εἶναι ἐνέργειες τῆς ψυχῆς, μ’ αὐτὲς ἀνοίγει ἡ ψυχὴ μας τὸν κόσμον καὶ τὸν χωρίζει στὰ δύο, ἀλλὰ καὶ μ’ αὐτὲς πάλι μέσα της τὸν ἐνώνει, γιατί καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη ἀπὸ μέσα της πηγάζουν, καὶ μέσα της συναντιῶνται. Καὶ ἡ μία δίνει ἀπὸ τὸν κόσμον της κάτι στὴν ἄλλη. Ἡ αἴσθησιν δίνει στὴ νόησιν τὸ ἀπειρο ὑλικό της, ἡ νόησιν πάλι φέρνει πρὸς αὐτὸ τοὺς νόμους της. τὰ ἐσωτερικά της μέτρα, καὶ μ’ αὐτὰ τὸ γνωρίζει, τὸ μετασχηματίζει καὶ τὸ κάνει γνώση.

Δίχως λοιπόν τὴν ψυχὴν, δηλαδὴ τὸ σταθερὸ σημεῖο ἐπαφῆς καὶ ἀμοιβαίας ἀναφορᾶς, δὲν θὰ ὑπῆρχε οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος κόσμος. Ἄλλὰ ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρωταρχὴ αὐτῆς τῆς ἀναφορᾶς καὶ ἐπαφῆς τῶν δύο κόσμων. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλα σταθερὰ ἐπίσης σημεῖα ὅπου συναντιῶνται οἱ δύο κόσμοι. Αὐτὰ εἶναι ὅλα τὰ μεγάλα ἔργα τῆς ἰδίας τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. Κι' αὐτὴ ὁμοίως ἡ ἔνωση τῶν δύο κόσμων γίνεται πρῶτα μέσα στὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἀπ' ἐκεῖ προβάλλεται μέσα στὰ ἀντικειμενικὰ μεγάλα ἔργα τῆς ψυχῆς. Ἡ γλῶσσα, ὁ μῦθος, ἡ γνώση, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία εἶναι τὰ ἔργα, ὅπου μέσα των συναντιῶνται ἕνα αἰσθητὸ μὲ ἕνα νοητό, ἕνα φαινόμενο μὲ ἕνα νοούμενο. Ὑποδηλώσαμε ἤδη πῶς γίνεται ἡ συνάντηση αὐτῆ τῶν δύο κόσμων μέσα στὰ ἀντικειμενικὰ ἔργα τῆς ψυχῆς, μέσα στὴ γνώση, τέχνη καὶ θρησκεία. Πῶς γίνεται ἡ συνάντηση αὐτῆ τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ στοιχείου μέσα στὸ μῦθο, τοῦτο τὸ ἔχομε διεξοδικὰ ἀναλύσει μέσα στὸ βιβλίο μας «Τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ζωὴ του», ὅπου παραπέμπομε τὸν ἀναγνώστη. Ἐδῶ τώρα μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ γλῶσσα, γιατί αὐτὴ εἶναι μία ἰδιαίτερη γέφυρα, ἡ ὁποία ἐνώνει τοὺς δύο κόσμους, τὸν αἰσθητὸ καὶ τὸν νοητό.

Μὲ τὴ γλῶσσα ὁ ἀνθρώπος ὑπερνικάει τὸ χάος τῶν ἐντυπώσεων, τὰ ἀπλά αἰσθήματα, γιατί ἡ λέξη εἶναι μία δεύτερη βαθμίδα ζωῆς, εἶναι σύμβολο, πὺ μᾶς ἀνεβάζει πέρα ἀπὸ τὰ ἀπλά αἰσθήματα. Μὲ τὴ γλῶσσα προχωροῦμε πέρα ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν αἰσθήσεων καὶ τῶν συναφῶν αἰσθημάτων, πὺ εἶναι ὑποκειμενικός, καὶ ἀνεβαίνομε στὸν κόσμο τὸν ἀντικειμενικὸ τῆς ἐποπτείας καὶ τῆς ἔννοιας. Πρὶν ἀπὸ τὴ λέξη ὑπάρχουν τὰ πολλὰ αἰσθήματα, τὸ χάος τῶν ἐντυπώσεων, ἔπειτα, δηλαδὴ πίσω ἀπὸ τὴ λέξη, ὑπάρχει μία γενικὴ ἐποπτεία ἢ καὶ ἡ ἔννοια. Ἡ λέξη εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ λειτουργία, ἀπὸ τὸ λειτούργημα τῆς, μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν κόσμων, τοῦ κόσμου τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν αἰσθητῶν ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος, καὶ τοῦ κόσμου τῶν νοημάτων καὶ τῶν νοητῶν ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Ὅταν ὁ ἀνθρώπος στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, δηλαδὴ ὅταν ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἔθεσε τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι, ὅταν ἐρώτησε τί πράγματι ὑπάρχει, τί εἶναι ἡ οὐσία τοῦ κόσμου, ἡ λέξη καὶ τὸ νόημα, ἡ γλῶσσα καὶ τὸ εἶναι, τὸ σύμβολο καὶ τὸ νόημα ἦταν ἀκόμα

σχεδὸν ἀχώριστα τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο. Λέξι καὶ πράγμα ἀποτελοῦσαν ἀκόμα τότε ἀχώριστη ἐνότητα. Ἡ γλῶσσα ἦταν τότε σύμφυτη καὶ σχεδὸν ἰσοτιμὴ μὲ τὴ φυσικὴ πραγματικότητά τοῦ κόσμου. Ὡστε προτοῦ ἀκόμη τεθῆ ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τὸ πρόβλημα τοῦ εἶναι, τῆς οὐσίας καὶ τῆς ἀρχῆς τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ προτοῦ ἀκόμα φιλοσοφήσῃ ὁ ἄνθρωπος, ἔνοιωθε νὰ τὸν περιβάλλῃ ἡ γλῶσσα μὲ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα καὶ ἀντικειμενικότητα, πού ἔχει ὁ κόσμος τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων.

Τί εἶναι καὶ τί σημαίνει ἡ γλῶσσα, ὁ ἄνθρωπος σ' αὐτὴν τὴν προφιλοσοφικὴν ἐποχὴ τῆς ἱστορίας του, δὲν τὰ αἰσθάνεται ὡς προβλήματα, οὔτε φαντάζεται κὰν τὸ πραγματικὸ αἶτιο τῆς γλώσσας, δηλαδὴ τὴν αὐτενέργεια τοῦ πνεύματός του. Δὲν πραγματοποιεῖ καθόλου τὴ σκέψη, ὅτι καὶ ἡ γλῶσσα εἶναι ἔργο τῆς τάσης του πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ πηγάζει ἀπὸ τὴν αὐτενέργειά του, οὔτε ὅτι μ' αὐτὴν τὴ δύναμη ὑψώνεται πέρα ἀπὸ τὰ αἰσθητά του. Σ' αὐτὴν τὴν περίοδο τῆς ἱστορίας του νοιώθει καὶ τὴ γλῶσσα ὡς αὐθύπαρκτη φυσικὴ ἐνέργεια τοῦ κόσμου, ὅμοια μὲ τὰ φυσικὰ γεγονότα πού τὸν περιβάλλουν.

Ὡς ὁ ἄνθρωπος ζῆ μέσα στὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὸ ἴδιο αἰσθάνεται ὅτι εἶναι καὶ μέσα στὴ γλῶσσα. Ἡ λέξι δὲν τοῦ εἶναι συνειδητὴ ὡς σύμβολο, ἀλλὰ τὴν βλέπει ὡς ἓνα κομμάτι τοῦ κόσμου. Ἡ κατονομασία καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν πραγμάτων μὲ λέξεις γίνονται, ἀλλὰ συντελοῦνται ὡς φυσικὰ γεγονότα, ἐνῶ κατὰ βάθος εἶναι ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ. Στὴ μυθικὴ μάλιστα ἐποχὴ, ὅπου ὅλα πλέκονται μέσα στὸν παντοδύναμο καὶ μονολιθικὸ τρόπο τοῦ μύθου, ὁ ἄνθρωπος δὲν χωρίζει καθόλου τὴ λέξι ἀπὸ τὸ πράγμα. Ὁ ἄνθρωπος πιστεύει, ὅτι ἡ λέξι καὶ ἡ κατοχὴ τῆς τοῦ δίνει μαγικὴ δύναμη καὶ ἐξουσία. Τὰ πράγματα τὰ ἐξουσιάζει κανεὶς μαζὶ μὲ τὴ λέξι. Ὡς ἡ μαγεία τῶν λέξεων καὶ τῶν πραγμάτων στηρίζεται σ' αὐτὴν τὴν προϋπόθεση, ὅτι δηλαδὴ τὰ πράγματα καὶ τὰ ὀνόματά τους ἀποτελοῦν μία πραγματικότητά, ὅτι εἶναι σύμφυτα. Ὅτι εἶναι ἡ λέξι, τὸ ἴδιο καὶ τὰ πράγματα. Τὰ διακριτικὰ γνωρίσματα τῆς πρώτης εἶναι καὶ διακριτικὰ γνωρίσματα τῶν δευτέρων. Εἶναι ἡ λέξι ἀπόλυτα συγχωνευμένη μὲ τὰ πράγματα.

Μόνον μὲ τὴν αὐτοσυνείδηση πού ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος, σιγά-

σιγά, και ιδιαίτερα με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία, αρχίζει η λέξη να παύη να είναι μαγικός τύπος. Μόνον έπειτα από μεγάλο αγώνα αποχωρίζεται η λέξη από τα πράγματα και γίνεται, ότι πραγματικά είναι, δηλαδή σύμβολο. Τώρα γυρίζει στην πηγή της ή λέξη, δηλαδή στην ψυχή, και αποκτάει κίνηση και σημασία. Η λέξη δεν είναι πια το ίδιο με τα πράγματα, αλλά κινείται προς τα πράγματα, είναι σύμβολο. Τοῦτο σημαίνει, ότι η γλώσσα χωρίζεται έδω από τα πράγματα και λαβαίνει δική της οντότητα και ένότητα, δηλαδή η γλώσσα γίνεται στον άνθρωπο συνειδητή ως ελεύθερη ενέργειά του. Από τα κείμενα των παλαιών θρησκειών, π.χ. της Ινδικής, βλέπουμε τη μαγική δύναμη που είχε κατά την πίστη των ανθρώπων άλλοτε η γλώσσα. Και η δύναμη αυτή είναι ένα από τα κύρια κίνητρα της θρησκείας.

Με την άγια, ιερή λέξη, που την χειρίζεται ο ιερέας, δηλαδή ο γνώστης, εξουσιάζει τα πάντα, και τους ανθρώπους και τις άλλες δυνάμεις. Έτσι, κατά ένα κείμενο της παλαιάς Ινδικής θρησκείας, πέρα από τον ανθρώπινο λόγο, ο οποίος έρχεται και παρέρχεται, υπάρχει ο αιώνιος και αναλλοίωτος λόγος. Ο λόγος αυτός ο αιώνιος, λέγει μεταξύ άλλων σε έναν ύμνο που κάνει προς τον έαυτό του: «Περπατώ μαζί με τους θεούς. Είμαι ο χορηγός των αγαθών, ο γνώστης, είμαι ο πρώτος από τους σεβαστούς. Ποικιλότητα τεμαχιζόμενος μένω όμως σε πολλούς τόπους και τα διαπνέω όλα. Έτσι μ' έκαναν οι θεοί. Όποιος έχει φρόνηση, αυτός τρώγει από μένα. Όμοιος με τον άνεμο, ρίχνομαι προς τα εμπρός και με δύναμη τα συλλαβαίνω όλα.» Έχομε έδω την αρχή για την αυτοσυνείδηση του λόγου, αν και μέσα στο κείμενο αυτό υποβόσκει ακόμα η μαγική σημασία της γλώσσας.

Ακόμα και η έννοια του λόγου, όπως αρχίζει να την μορφώνη η πρώτη ελληνική φιλοσοφία, δηλαδή η φιλοσοφία των αρχαίων Ιώνων φιλοσόφων, είναι συνυφασμένη με τη μυθική αντίληψη της γλώσσας. Λόγος και γλώσσα και έδω σιγά· σιγά χωρίζονται. Έτσι είναι κατά τον Ηράκλειτο ο λόγος ο κυβερνήτης του παντός. Τον ίδιο το λόγο δεν τον έδημιούργησε ούτε θεός ούτε άνθρωπος κανείς, αλλά ήτανε πάντα και είναι και θα είναι. Πρώτη φορά συλλαμβάνεται έδω η αδιάπτωτη νομοτέλεια του

κόσμου καὶ ὑψώνεται ἔναντίον τῆς μυθικῆς εἰκόνας τοῦ κόσμου. Ὁ κόσμος δὲν εἶναι τώρα ἓνα παιχνίδι δαιμονίων δυνάμεων, ἀλλὰ ὑπόκειται στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ λόγου, στὰ μέτρα τοῦ λόγου. «Ὁ ἥλιος δὲν θὰ ξεπεράσῃ τὰ μέτρα του, ἀλλιῶς οἱ Ἐρινύες θὰ τὸν εὐροῦν, οἱ βοηθήτριες τῆς Δίκης.» «Ἡλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα, εἰ δὲ μή, Ἐρινύες μιν Δίκης ἐπίκουροι ἔξευρήσουσιν».

Ὁ ἓνας αὐτὸς νόμος, ὁ ὁποῖος ὑπάρχει καὶ δεσπόζει μέσα στὴ φύση, πρέπει νὰ ἐκφρασθῇ καὶ μὲ τὴ γλῶσσα. Δὲν εἶναι πιά οὔτε μυθικός, οὔτε μαγικός νόμος. Σοφία εἶναι νὰ καταλάβῃς τὸ λόγο πού τὰ κυβερνάει ὅλα μὲ ὅλα. «Ἐν τὸ σοφόν, ἐπίστασθαι γνώμην, ὅτι ἐκυβέρνησε πάντα διὰ πάντων.» Δὲν ἔχομε τώρα οὔτε μαγικὴ οὔτε μυθικὴ ἐνότητα, ἀλλὰ καθαρὴ λογικὴ. Τὸ εἶναι τοῦ κόσμου πρέπει νὰ τὸ ἰδοῦμε ἑνιαῖα ὡς ζωντανὸ σύνολο, νὰ μὴ μείνωμε στὰ κομμάτια. Καὶ ἡ γλῶσσα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παρουσιάζει μία μερική, τυχαία, καὶ μία λογική, γενικὴ ὄψη τοῦ κόσμου. Ἄν δηλαδὴ πάρωμε κάθε λέξη χωριστά, παρατηροῦμε ὅτι περιορίζει τὸ ἀντικείμενό της, καὶ μ' αὐτὸν τὸν περιορισμὸ κάπως τὸ νοθεύει. Ἡ χωριστὴ λέξη, τὰ πιὸ πολλὰ γνωρίσματα τοῦ ἀντικειμένου τὰ ἀφήνει ἀδήλωτα, ἀνεπισήμαντα, ἐλάχιστα μόνον φανερώνει. Μὲ τὴ χωριστὴ λέξη γενικὰ ἀποχωρίζομε κάτι, ἓνα ἀντικείμενο ἢ φαινόμενο, ἀπὸ τὴν ὁλότητα τοῦ κόσμου, τοῦ γίγνεσθαι, καὶ τὸ κρατᾶμε χωριστὰ στὸ νοῦ μας.

Ἡ γλῶσσα ὅμως δὲν εἶναι ἀπλῶς πολλές, χωριστὲς λέξεις, οὔτε ἄθροισμα λέξεων, ἀλλὰ ἔμψυχη ὁλότητα, ὅπου μέσα κάθε λέξη καὶ κάθε θέση εἶναι συνδεδειμένη μὲ τὴν ἀντίθετη λέξη καὶ θέση, τὸ κάθε νόημα μὲ τὸ ἀντινόημά του. Ἡ γλῶσσα εἶναι κατὰ βάθος πνευματικὴ σύνθεση, ἔμψυχη ὁλότητα, ἡ ὁποία ὁμοιάζει, ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ σύνθεση καὶ ἁρμονία τοῦ κόσμου. Καὶ ἡ δευτέρη ἁρμονία καὶ ἡ πρώτη εἶναι παλίνδρομη, δηλαδή, εἶναι ἁρμονία πού τὰ στοιχεῖα της τείνουν πρὸς ἀντίθετη κατεύθυνση τὸ καθένα, ἀλλὰ ἡ τάση τους αὐτὴ ἀμοιβαῖα ἐξουδετερώνεται. Τὰ ἀπολλώνεια σύμβολα, τὸ τόξο καὶ τὴ λύρα, μεταχειρίζεται ὁ Ἡράκλειτος γιὰ νὰ φανερώσῃ αὐτὴν τὴν παλίνδρομη ἢ παλίντονη ἁρμονία.